

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 51, Haziran/June 2024, 226-246

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/85067>

ISSN 2791-6812

Zuhurif Sûresinin 88. Âyeti Bağlamında Dil Kurallarının Kiraatlerin Anlaşılmasındaki Rolü ve Etkisi

The Role of Linguistic Rules on Understanding Qir'ât Based on Verse 88 of Surah al-Zukhruf

Yazar Bilgisi Author Information

Ahmet TAŞDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Siirt, Türkiye
Asst. Prof., Siirt University Faculty of Theology, Siirt, Türkiye
ahmet.tasdogan@siirt.edu.tr, www.orcid.org/0000-0002-7309-2861

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1436130
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
13 Şubat/February 2024	7 Haziran/June 2024

Öz

Kur'ân-ı Kerîm metninde bulunan kelimelerinin anlaşılmasında dil kurallarının nirengi nokta ve önemi haiz olduğu müsellemidir. Bu durum, kıraat farklılıklarının bulunduğu kelimelerde daha fazla önem kazanmaktadır. Zira her müfessirin kendi anlayışıyla Kur'ân'ı tefsir etme çabası, dil kurallarının kıraatlerin anlaşılmasındaki etkisini değerli kılmaktadır. Muhtelif kıraat vecihlerinin cümle yapısı bakımından konumu veya sözcüğün yapısı gibi durumların dil kuralları çerçevesinde açıklanması, Kur'ân âyetlerinin tefsirine farklı yorumlar katabilmektedir. Bu sayede Kur'ân'ın yorumlanmasında zenginlik ve genişlik sağlanmaktadır. Dil, bir dil ürünü olan Kur'ân'ın dolayısıyla onun bir parçası olan kıraatlerin anlaşılmasında başvurulması gereken önemli bir olgudur. Nitekim Kur'ân kelimelerinin nasıl okunması gerektiğini inceleyen kıraatlerin sıhhat şartlarından biri olan dil kurallarına uygunluk şartı, dilin kıraatlerin anlaşılmasındaki önemini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, muhtelif kıraat vecihleri olan bir kelimenin cümle yapısı açısından konumu sebebiyle ilgili âyete birçok anlam kattığını göstermek, bunun Kur'ân yorumuna zenginlik kattığını ortaya koymaktır. Her ne kadar benzer çalışmalar yapılsa da söz konusu âyetin başka bir çalışmaya konu edilmiş olmaması ve Arap dili kurallarına uygunluğu sebebiyle inceleme konusu olan kelimenin şâz kıraatinin de müfessirler tarafından değerlendirilmeye alınması çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu çalışmada, Zuhruf sûresinin 88. âyetinde yer alan ve âyete farklı yorumlar yüklenmesine sebep olan **وَقِيلَهُ** sözcüğündeki kıraat farklılıklarının dil kuralları çerçevesinde cümledeki konumu açıklanmaktadır. Keza bu kelimenin kök analizine temas edilmekte ve kıraat farklılıklarının sentaks açısından analizi ele alınmaktadır. İncelenen her bir kıraat vechine göre söz konusu kelimenin cümle yapısı bakımından konumu maddeler hâlinde sıralanmakta, ilgili görüşü savunan müfessirlerin kimler olduğuna değinilmekte ve farklı kıraatlerin âyetin anlam ve yorumuna olan etkisinin izi sürülmektedir. Bu doğrultuda âyet, Arap dili, tefsir ve kıraat kitaplarından istifade edilerek nitel ve metin analizi yöntemiyle irdelenmektedir. Söz konusu sözcük mecrûr, mansûb ve merfû' olmak üzere üç farklı şekilde kıraat edilmektedir. Bu okuyuşlardan mecrûr ve mansûb olanların mütevâtir, merfû' okuyuşun ise şâz kıraat olduğu ifade edilmektedir. Arap dili açısından her üç hareke ile okunabilen bu kelimenin, cümle yapısı açısından birçok farklı i'râb alabilmesi, âyetin bu değerlendirmelere göre yorumlanmasına sebep olmaktadır. Bu çerçevede müfessirlerin inceleme konusu olan kelimenin dil kuralları açısından birçok yoruma müsait olması sebebiyle her kıraat vechine göre **قِيلَ** kelimesinin cümle yapısı bakımından konumunu açıkladıkları ve âyeti bu değerlendirmelere göre yorumladıkları görülmektedir. Bu da doğal olarak âyete birçok anlam yüklenmesine sebep olmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada, dil kuralları çerçevesinde inceleme konusu olan kelimeye farklı i'râblar takdir edilmesinin âyete değişken anlamlar yüklenmesine sebep olduğu, bunun Kur'ân âyetlerinin delalet yönünün ortaya çıkarılmasına katkı sağladığı ve âyetin farklı mana takdirini mümkün kıldığı müşahede edilmiştir. Çalışmada, **وَقِيلَهُ** kelimesinin çok sayıda nahiv kuralıyla yorumlandığı ve bunun âyetin anlam ve yorumuna oldukça etki ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kıraat, Dil Kuralları, Zuhruf Sûresinin 88. Âyeti, Kîl Kelimesi, Hz. Peygamber'in Şikâyeti

Abstract

It is obvious that language rules are critical in understanding the words in the text of the Qur'an. This is much more important in words with differences in qirā'āt. This is because the endeavour of each commentator to interpret the Qur'an from his own perspective adds to the value of language rules on the understanding of qirā'āt. Different interpretations can be added to the tafsīr of Qur'anic verses based on the explanation of such situations as the position of various types of qirā'āt in terms of sentence structure or the structure of the word based on language rules. This adds to the richness and breadth of the interpretation of the Qur'an. Language is an important phenomenon that should be taken into consideration in understanding not only the Qur'an, which is a linguistic product, but also qirā'āt, which is a component of it. As a matter of fact, the importance of language in understanding qirā'āt is revealed by the requirement of conforming to the rules of language, which is one of the conditions for the authenticity of qirā'āt, which studies how the words of the Qur'an should be read. In this context, the aim of the present study is to show that a word with various ways of qirā'āt not only adds many meanings to a verse due to its syntactic position but also adds richness to the interpretation of the Qur'an. This study is critical because, although similar studies have been carried out, the verse in question has not been addressed, and the shāz qirā'āt of the word, which is the subject of the study due to its compliance with the rules Arabic, is also analysed by commentators. This study examines the syntactic position of the word وَقِيلَهُ in the 88th verse of Surah al-Zukhruf, which makes it possible to put different interpretations on the verse based on the linguistic rules of the differences in qirā'āt. Likewise, the study focuses on the morphological analysis of the word and discusses the differences in qirā'āt in terms of syntax. The syntactic position of the word based on the different versions qirā'āt is listed; the commentators who advocate each are mentioned, and the effect of the different versions on the meaning and interpretation of the verse is examined. With this aim in mind, the verse is analysed through qualitative and textual methods by using books on Arabic language, tafsīr and qirā'āt. The aforementioned word is recited in three different ways: majrūr, mansūb, and marfū'. It is commonly noted that the majrūr and mansūb versions are trustworthy, while the marfū' one is a shāz qirā'āt. Pronounced with all three vowel points in Arabic, this word can take many different case endings (i'rābs) in terms of syntactic structure, and this causes the verse to be interpreted based on these evaluations. Therefore, it is apparent that commentators explain the position of the word قِيلَ in terms of syntactic structure according to each way of qirā'āt and interpret the verse based on these evaluations because the word lends itself to many interpretations in terms of language rules. This naturally adds multiple meanings to the verse. In conclusion, it was found that the assignment of different i'rābs to the word, which was analysed based on language rules, makes it possible to add different meanings to the verse. This contributes to the revelation of the evidential aspect of the Qur'anic verses and makes it possible to appreciate different meanings of the verse. This study revealed that the word وَقِيلَهُ is interpreted considering many grammatical rules, and this has a great effect on the meaning and interpretation of the verse.

Keywords: Tafsīr, Qirā'āt, Language Rules, Verse 88 of Surah Zukhruf, The Word Kīl, the Complaint of the Prophet

Giriş

Kur'ân kelimelerinin ve kıraat çeşitliliğinin anlaşılmasında dildeki ifade özelliklerinin önemli bir katkısı bulunmaktadır. Çünkü Kur'ân Arapça inmiştir ve bu dilin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu sebeple kıraatler, tefsir kitaplarında kimi zaman dil kuralları ışığında değerlendirilmektedir. Örneğin bir dil âlimi ve aynı zamanda müfessir olan Zeccac (ö. 311/923), *Me'âni'l-Kur'ân ve 'î'râbuh* adlı eserinde incelediği kıraat farklılıklarını¹ bazen nahiv ilminin verileriyle yorumlamaktadır.² Öte yandan dil kuralları da Kur'ân'dan etkilenmiş ve bazen bu kurallar, Kur'ân ifadeleri çerçevesinde oluşturulmaya çalışılmıştır.³ Bunun yanı sıra kıraatler, kelimelerdeki muhtelif lafız ve farklı kullanımların tespitinde Arap dili kuralları açısından son derece önemlidir. Örneğin Zemahşerî'nin (ö. 538/114) *el-Keşşâf* adlı eserinde kıraat-i aşere arasında yer almayan⁴ kıraat vecihlerini zikretmesi,⁵ bu konuda başvurduğu yöntemlerden biridir.⁶ Dolayısıyla dil kurallarının temellendirilmesinde kıraatlere başvurulması ile kıraatlerin dil kuralları çerçevesinde desteklenmesi, bu ilimler arasında karşılıklı bir ilişkinin mevcut olduğunu göstermektedir.⁷ Bu doğrultuda sağlam bir senetle Hz. Peygamber'e dayanması, Hz. Osman'ın Mushaf'ına bir ihtimalle de olsa mutabık olmasının yanında bir vecihle de olsa Arap diline uygunluk arz etmesi, kıraatlerin sahihliği için şart kabul edilmiştir. Bu ise kıraatleri Arap dili kurallarıyla ilişkili kılan önemli bir etkidir.⁸

¹ Ebû İshâk İbrâhîm ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve 'î'râbuh*, thk. 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1408/1998), 3/399.

² Ali Temel, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 259.

³ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 184.

⁴ Şemsüddîn İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, thk. Alî eđ-Đabbâğ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/351.

⁵ Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hağâikiğavâmiği't-tenzil*, thk. 'Alî Mu'avvağ - 'Âdil Abdulmevcüd (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1418/1998), 5/139.

⁶ Mustafa Kılıç, *Kıraat Tefsir İlişkisi Zemahşerî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015), 255.

⁷ Yonis İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 169. Her ne kadar dil kurallarının kıraatlerin sıhhati hususunda önemli bir yeri bulursa da tersi için aynı durum her zaman söz konusu değildir. Nitekim dilciler, kendi koydukları kurallarla uyuşmayan kıraatleri eleştirmekten çekinmemişler hatta bazen bu kıraatleri reddetmişlerdir. Bu çerçevede dil âlimlerinin amacı, her zaman kıraatlerin ispatı olmamıştır. Bazen, Arap diline göre daha doğru olan kıraati belirlemeye çalışmışlar, kıraatlerin Arapçaya uygunluğu üzerinde durmuşlardır. Kıraat âlimleri ise kıraatlerin sıhhatine dikkat etmişler, nakil ve rivayete önem vermişler, kıraatlerin Arap dili kurallarına uygun olmasını şart kabul etmişler ve bir kıraatin dil kurallarına göre reddedilmesine karşı çıkmışlardır. Bu sebeple dilciler ile kıraat âlimleri arasında kıraatlerin tercih veya tenkit edilmesinde kullanılan ifadeler de farklı olmuştur. Mesela kıraat ile nahiv ilmi arasında müşterek bir terim olan şâz kıraat; dilcilere göre kıyasa uygun olmayan kıraat anlamında iken kıraat âlimlerine göre senedi sahih olmayan veya her ne kadar Mushaf hattına uygun olsa bile Arap dili kurallarına uymayan kıraat anlamında kullanılmıştır. Bu konuda detaylı değerlendirmeler için bk. Ebû Amr Osmân ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Hâlef eş-Şağdelî (Hail: Dâru'l-Endülüs, 1436/2015), 37; Ebû Amr Osmân ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Muhammed Şadûk el-Cezâ'irî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 396; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/10; Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şu'ayb el-'Arnaûf (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1436/2015), 167; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, 168-177; Esat Özcan, "Dil Kurallarının Kıraat Tercihindeki Etkisi: Kutub Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Haziran 2021), 139; Mahsum Taş, "Hûd Süresinin 111. Âyetiyle İlgili Kıraatlerin Filolojik Açından Değerlendirilmesi", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 575; Osman Bayraktutan, "Kıraatlere Dil Mantığına Göre Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış", *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (Ekim 2018), 99, 100.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/9; Alaaddin Şükür, "Kıraatlerin Nahiv İlminin Teşekkülüne Etkisi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (Haziran 2019), 29.

Kur'ân âyetlerini oluşturan kelimelerden bazıları, menkûl kıraatler sayesinde farklı okunabilmektedir. Nitekim sahâbîlerin birbirine zıtmış gibi görünen ve değişik anlamlar yükledikleri âyetlerin aslında kıraat farklılıklarından kaynaklandığı görülmektedir.⁹ Kıraat vecihleri arasında farklı yorumlara sebep olan okuyuşların bulunması, bir müfessirin bilmesi gereken Kur'ân ilimleri içerisinde kıraat ilminin de olması gerektiğinin göstergesidir.¹⁰ Bu bağlamda Kur'ân kelimelerinin nasıl okunması gerektiğini ele alan, nakledilene dayandırmak suretiyle bu kelimelerin farklı okuyuşlarını inceleyen kıraat ilminin, nahiv, lügat, tefsir gibi ilimlerle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır.¹¹ Bazı kelimelere apayrı anlamlar yüklenilebilmesi, Kur'ân yorumuna zenginlik katmaktadır. Tefsir ilmi de bu zenginlikten faydalanmaktadır. Çünkü âyetlerin anlaşılması temel amaçtır.¹²

Abdurrahman Çetin'in de belirttiği gibi kıraatlerin büyük bir kısmını manaya hiçbir etkisi olmayan ve sadece telaffuza yansıyan farklılıklar oluşturmaktadır.¹³ Ancak bazen dil kurallarına bağlı olarak ortaya çıkan ve sözcüğün aldığı i'râb veya cümlede düşürüldüğü varsayılan kelimeler, âyete farklı yorumlar yüklenmesine neden olmaktadır. Aynı şekilde kelimedeki zamirin tekil yerine çoğul, muhatap yerine gaip sığada olmasının yanı sıra kelimenin kalıbında görülen değişikliklerin de cümleye anlam bakımından etkisi bulunmaktadır.¹⁴ Bu doğrultuda elinizdeki çalışma, kıraat farklılığının bulunduğu bir kelimenin, sentaks açısından farklı i'râblar almasını ve bunun âyetin anlamı üzerindeki etkisini esas almaktadır.¹⁵ Farklı okunan kelimenin âyeti bambaşka yorumlara müsait hale getirmesi göstermektedir ki kıraatler, bazı durumlarda tefsir niteliği taşıyarak âyetin anlamına açıklık kazandırmış, ilâhî muradın daha iyi anlaşılabilmesi için takip edilen bir yöntem olmuştur.¹⁶

Bu çalışmayı hazırlamamıza sebep olan asıl etken, Kur'ân'da sadece Zuhuf Sûresi 88. âyette geçen "وَقِيلِهِ" kelimesinin; kıraatler açısından incelenerek dil kuralları çerçevesinde açıklanması ve bunun söz konusu âyetin anlam ve yorumuna olan etkisine

⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 772, 776.

¹⁰ Mehmet Emin Maşalı, "Kıraat-Tefsir İlişkisi", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 357; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Haciveyizade İlim ve Kültür Vakfı, 2019), 192.

¹¹ Şemsüddîn İbnü'l-Cezerî, *Muncidü'l-mukri'in ve murşidu't-tâlibîn*, thk. Nâşir Muhammed Câd (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 2010), 39.

¹² Harun Bekiroğlu, *Kur'ân Yorumunda Fıkıh Usûlünün İşlevi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 210.

¹³ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 100.

¹⁴ Yaşar Akaslan, "Kıraat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (Samsun 2017), 10-27.

¹⁵ Kıraat literatüründe nahiv, sarf ve ziyade-noksana dayanan bu farklılıklara "Ferşü'l-hurûf" denir. Ferşî farklılıklardan kaynaklanan okumaların, tilâvet ve yazı yanında âyetin anlamı üzerinde de ciddi etkisi vardır. Bkz. Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 83-84, 100.

¹⁶ Ömer Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/39 (Şubat 2015), 167.

dair herhangi bir akademik çalışmaya konu edilmemesidir.¹⁷ Çalışmanın temel varsayım ve problemleri şunlardır: Kıraat farklılığına konu olan ilgili kelime kaç farklı şekilde okunabilmektedir? Kelimeye yüklenen okuyuş farklılıkları, kıraat ilmi açısından hangi kategoriye girmektedir? Muhtelif kıraat vecihleri arasında bir tercih söz konusu mudur, bunun sebebi nedir? Her bir kıraat vechi cümlelerin yapısı bakımından hangi konumdadır? Bu vecihler hangi nahiv kurallarıyla açıklanmaya çalışılmıştır? Bu kuralların ilgili âyet özelinde Kur'ân'ın anlam ve yorumuna etkisi nedir? Bu vb. sorular, muhtelif kıraat vecihlerinin dil kuralları ekseninde Kur'ân'ın anlaşılmasına olan etkisini anlamaya yöneliktir. Bu çerçevede çalışmanın hazırlanmasındaki amaçlardan bir diğeri, hareke farklılığından kaynaklı kıraat vecihlerinin görüldüğü bir kelimenin, Kur'ân âyetlerinin yorumlanmasında çok sayıda farklı anlamlar kazanabileceğini göstermektir. Bu yönüyle çalışmamızın tefsir, kıraat ve Arap dili alanlarının her birine katkı sunacağı düşünülmektedir. Çünkü söz konusu âyet, bahsi geçen üç ilimle çok yakın bir ilişki içerisindedir.

Ferrâ (ö. 207/822) ve Taberî'nin (ö. 310/923) belirttikleri gibi Hz. Peygamber'e ait olan¹⁸ ve sadece Zuhurf sûresinde geçen bu ifadede Allah, Peygamber'inin şikâyetini bildirmiş ve bu kıl/söz, Hz. Peygamber'in gerçekten söylediği bir ifadeden oluşmuştur. Bu âyet, Hz. Peygamber'in Kureyşlilerin iman etmekte diretmeleri ve vahye karşı duyarsız olmaları sebebiyle Allah'a şikâyetinden ve bu konuda O'na münâcâtından

¹⁷ Kıraat ilminin tefsir veya nahiv ilmi ile ilişkisini konu edinen çok sayıda makale, kitap ve tez hazırlanmıştır. Ancak çalışmamız, kıraat ilminin hem tefsir hem de nahiv ilmiyle bağlantılı olduğu bir âyeti kapsamaktadır. Bu çerçevede kıraat-tefsir veya kıraat-nahiv ilişkisine dair kaleme alınan çok sayıda çalışma bulunsa da inceleme konusu olan Zuhurf Sûresi 88. âyette yer alan kıl kelimesinin muhtelif kıraatler açısından incelenerek Arap dili kuralları çerçevesinde açıklandığı ve bunun ilgili âyetin anlaşılmasına olan etkisine dair herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Bu âyet özelinde Zakir Demir'in bir çalışması bulunsa da o, söz konusu âyeti kıraat farklılıkları yönünden değil âyette yer alan Hz. Peygamber'in münâcaatını tefsir açısından yorumlamıştır. Kıraat ilminin tefsir veya nahiv ilmiyle olan ilişkisine dair kaleme alınan bazı çalışmalar için bkz. İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013); Maşalı, "Kıraat-Tefsir İlişkisi"; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*; Temel, *Dilbilimsel Tefsirlerde Kıraatlere Yaklaşım*; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*; Kılıç, *Kıraat Tefsir İlişkisi Zemaşerî Örneği*; Şükür, "Kıraatlerin Nahiv İlminin Teşekkülüne Etkisi"; Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi"; Özcan, "Dil Kurallarının Kıraat Tercihindeki Etkisi: Kutub Örneği"; Taş, "Hüd Sûresinin 111. Âyetiyle İlgili Kıraatlerin Filolojik Açısından Değerlendirilmesi"; Esat Özcan, "Müslim b. Cündeb'in Kıraat ve Tefsir İlimlerine Katkısı", *Hicri II. Asırda İslâmî İlimler-2*, ed. Hidayet Aydar vd. (Ankara: İKSAD, 2002), 101-114; Kadir Taşpınar, "Kıraat-Nahiv İlişkisi Bağlamında Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Yer Alan Kıraat Vecihleri", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Ocak 2017), 113-138; Mehmet Maşuk Acar, "Kıraatlerle İstişhâdın Nahiv Konularının Anlaşılmasındaki Rolü (Şerhu İbn 'Akîl Örneği)", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 6/3 (Aralık 2022), 399-428; Sıtkı Güllü, "Taberî'nin, Tefsiri'ndeki Kıraat Değerlendirmeleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 65-85; Ahmet Kütükoğlu, *Kastallânî'nin Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kıraât Adlı Eserinin Kıraat İlmindeki Yeri* (İstanbul: Nida Akademi, 2021), 365-370; Mustafa Kılıç, "İbn Kuteybe'de Kıraat-Filolojik Tefsir İlişkisi (Tefsiru Garîbi'l-Kur'ân Örneği)", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2020), 7-50; Ahmet Kütükoğlu, "Ahmed B. Muhammed El-Harrâd'a (D.1948-?) Göre Kıraat Farklılıklarının Manaya Etkileri", *Harran İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2020); İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Necattin Hanay, *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

¹⁸ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1403/1983), 3/38; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 1422/2001), 20/663.

bahsetmektedir.¹⁹ Ayrıca Hz. Peygamber'in yumuşak huyluluğunu ve halimliğini göstermekte, sitemkâr ve münasip bir ifadeyle onları Allah'a havale etmesini ele almaktadır.²⁰

Konunun bu ehemmiyetinden hareketle çalışmada, Hz. Peygamber'in "siteminin/şikâyetinin" birebir aktarıldığı iki âyetten²¹ biri olan ve " وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَّا " şeklinde olan Zuhruf 88. âyet incelenmektedir. Ayrıca bu âyette yer alan "قِيلَ" sözcüğü ile ilgili muhtelif kıraatler ve dil kuralları çerçevesinde bu kıraatlerin tefsirlere yansımaları konu edilmektedir. Çalışmanın temel kaynaklarını Arap dili, kıraat ve tefsir kitapları oluşturmaktadır. Çalışmada yalnız ilgili âyet ele alınmakta, çalışmanın sınırlarını aşmamak adına bağlantılı olduğu ayetlere değinilmemektedir. Konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülen ilgili sözcüğün kök analizine temas edildikten sonra kıraat vecihleri aktarılmaktadır. Her bir vechin nahiv kuralları açısından cümledeki konumu maddeler hâlinde sıralanarak bunların âyetin anlam ve yorumuna olan etkisi irdelenmektedir.

1. "قِيلَ" Kelimesinin Kök Analizi

Ünlü dil âlimi Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) göre "قِيلَ" sözcüğü "قَوْلٌ" kökünden türemektedir. Bu kök, Kur'ân-ı Kerîm'de insan sözü için kullanılan genel tabirlerden bir tanesidir. Kur'ân'da 1728 defa yer almaktadır. İsim anlamında olan kavîl sözcüğü 93 âyette bulunurken, çalışmaya konu olan kîl kelimesi ise Kur'ân'da sadece Zuhruf sûresinde geçmektedir. İsim sığasındaki bu kök, "tabir, söylemek, ifade, kelâm ve konuşmak" gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Çoğulu ise "أَقْوَالٌ" ya da bundan türetilen ve çoğulun çoğulu kabul edilen "أَقْوَالٌ" sözcükleridir.²²

Mâzi fiil formu "قَالَ" olan sözcüğün muzârisi "يَقُولُ", mastarı ise "قَوْلٌ" şeklindedir. Çoğunlukla beraber kullanılan "قِيلَ" ve "قَالَ" sözcüklerinin de "قَوْلٌ" kelimesinden türeyen birer isim oldukları söylenir.²³ Bu da "قَوْلٌ", "قَالَ" ve "قِيلَ" lafızlarının aynı anlamda

¹⁹ Zakir Demir, "Furkân Sûresinin 30. Âyetine Dair Müfessirlerin Yaklaşımları ve Hz. Peygamber'in Allah'a Münâcâtının Makâsıdî Tefsir Açısından Yorumu", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/2 (Aralık 2023), 595.

²⁰ Nesrişah Saylan, "Kur'ân'da Beddua", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26/1 (2016), 132. Bir sonraki âyette (43/89) Allah, Hz. Peygamber'in bu sözüne cevaben onların eziyetlerini görmezden gelmesini, onları hoş görmesini söyleyerek tesellide bulunmuştur. Bkz. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/664; Ahmet Taşdoğan, *Dilbilimsel Tefsir Bağlamında Kur'ân'da İrâz ve İlişkili Kelimelerin Analizi* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 204-206.

²¹ Diğer âyet Furkân sûresinin 30. âyetinde geçmektedir. Âyetin metni şu şekildedir: وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا

²² Halîl b. Ahmed, *Kitābu'l-'Ayn*, thk. Abdülhamit Hendâvî (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), "Kvl" 3/444; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tācu'l-luğa ve şihāhu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgâfūr (Beyrut: Dāru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 1990), "Kvl", 5/1806; Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Hârûn (Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1399/1979), "Kvl", 5/42; Alî b. İsmâil İbn Sîde, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭu'l-'a'zam.*, thk. Abdülhamit Hendâvî (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000), "Kvl", 6/561-563; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisānu'l-'Arab* (Beyrut: Dāru Sâdir, ts.), "Kvl", 11/572; Zakir Demir, "Kur'ân'ın Bütünlüğünde Kullanılan Kavîl/Söz Terkiplerinin Mâhiyeti ve Bunların Kutsal Kitab'a Arzı", *Arife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (Aralık 2022), 913.

²³ Halîl b. Ahmed, *Kitābu'l-'Ayn*, "Kvl", 3/444; Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzi Munîr (Beyrut: Dāru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 1987), "Kvl", 2/976; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Abdusselâm Hârûn (Kahire: Dāru'l-Mişiyye, ts.), "Kvl", 9/302, 305.

kullanıldığını göstermektedir.²⁴ Bu sebeple isim olduğunu belirttiğimiz “قِيلَ” sözcüğü, mastar olarak “söylemek” anlamında kullanılmaktadır.²⁵

Sözcüğün kullanım alanı ile ilgili yeterli bilgi aktardığı görülen Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), az veya çok fark etmeksizin konuşmaya “قَوْلٌ” denildiğini söylemektedir. Bununla beraber insanın zihnen tasavvur ettiği fakat lafızlarla açıkça söylemediği şeyler için de bu ifadenin kullanıldığını belirterek sözcüğün; inanmak, bir şeyi göstermek, bir şeyi önemsemek ve mantıkçılar nezdinde ise “had/tanım” gibi anlamlara geldiğini ifade etmektedir.²⁶

2. “قِيلَ” Kelimesinin Kıraat Vecihleri

Kıraat âlimleri, inceleme konusu olan âyette yer alan قِيلَ sözcüğünün mecrûr (قِيلَهُ) ve mansûb (قِيلَ) şeklinde okunduğunu söylemişlerdir.²⁷ Bu konuda Taberî'nin belirttiğine göre Mekke, Medine ve Basra kıraat âlimlerinin büyük çoğunluğu, söz konusu kelimeyi mansûb (قِيلَ), Kûfe kıraat âlimlerinin önemli bir kısmı ise bunu mecrûr (قِيلَهُ) okumuşlardır.²⁸ Kıraat-i seb'a'ya dair ilk eseri telif eden İbn Mücâhid (ö. 324/936), Taberî'nin ifadesine açıklık getirerek Kûfe kıraat imamlarından Âsım (ö. 127/745) ve Hamza'nın (ö. 156/773) mecrûr, Mekke kıraat imamı İbn Kesîr (ö. 120/738), Medine kıraat imamı Nâfi' (ö. 169/785), Şam kıraat imamı İbn Âmir (ö. 118/736), Basra kıraat imamı Ebû Amr (ö. 154/771) ve Kûfe kıraat imamı Kisâî'nin (ö. 189/805) ise mansûb okuduğunu ifade etmiştir.²⁹ Bahsi geçen âlimler, kıraat-i seb'a olarak bilinen yedi kıraat imamlarıdır. Dolayısıyla yedi kıraat imamının bazıları ilgili kelimeyi mecrûr, diğer bir kısmı ise mansûb olarak okumuşlardır.

Önemli bir kıraat ve dil âlimi olan Ferrâ'ya göre mevzu bahis kelimenin dil kuralları açısından merfû' (قِيلَ) olarak okunması da câizdir.³⁰ İbn Cinnî (ö. 392/1002), şâz kabul edilen bu kıraati A'rec'e (ö. 130/747-48) nispet etmiş, Mücâhid (ö. 103/721) ve Ebû Kilâbe'in (ö. 104/722) de bu şekilde okuduklarını belirtmiştir.³¹

²⁴ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Ğaribu'l-ħadîs*, nşr. 'Abdu'l-muîd Hân vd. (Haydarâbâd: Maṭba'atu Dâireti'l-Me'arifi'l-Osmâniyye, 1384/1964), 2/51; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *'irâbu'l-Ķur'ân*, nşr. Ĥâlid el-'Alî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1429/2008), 955; Mekî b. Ebû Tâlib, *Muškulu 'irâbi'l-Ķur'ân*, thk. Ĥâtim Şâlih (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405/1984), 2/652; İbn Sîde, *el-Muħkem*, “ĶvI”, 6/563; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Askâlânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buħârî*, nşr. Şu'ayb Arnaûṭ vd. (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 20/165.

²⁵ Ebû'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Muħteseb fi tebyini vucühi şevâzî'l-Ķirâ'ât ve'l-îdâh 'anhâ*, nşr. Alî en-Necdî - Abdülfettâh İsmâil (Kahire: Vezâretu'l-'Evkâf, 1414/1994), 2/258; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiħu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), 27/235; Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1436/2015), 2/320; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye, 1984), 25/271.

²⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi ġaribi'l-Ķur'ân*, thk. Muhammed el-Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), “ĶvI”, 415-416.

²⁷ Ahmed b. Mûsâ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Ķirâ'ât*, thk. Şevķî Ğayf (Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1972), 589; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Me'âni'l-Ķirâ'ât*, thk. 'İyd Mustafa Dervîş - 'İvağ Ĥamd el-Ķüzî (b.y., 1414/1993), 2/369; Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Ĥücce fi'l-Ķirâ'âti's-seb'*, thk. Abdul'âl Sâlim (Bağdad: Dâru's-ŞurûĶ, 1399/1979), 323; İbn Mihrân en-Nisâbüri, *el-Mebsûṭ fi'l-Ķirâ'âti'l-aşr*, thk. Sübey' Hamza Hâkimî (Dimaşk: Mecme'u'l-luġeti'l-'Arabî, 1401/1980), 400.

²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/663, 664.

²⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 589; Şemsüddin İbnü'l-Cezerî, *TaĶrîbu'n-Neşr fi'l-Ķirâ'âti'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2002), 190.

³⁰ Ferrâ', *Me'âni'l-Ķur'ân*, 3/38.

³¹ İbn Cinnî, *el-Muħteseb*, 2/258.

Mansûb kıraatin daha fazla özümsemiği anlaşılmaktadır. Nitekim cumhurun (büyük çoğunluğun), kelimeyi bu kıraate göre okuduğu belirtilmiştir. Söz konusu kıraatin dil açısından daha uygun olması, çoğu âlimin bu kıraati benimsemesine ve âyeti buna göre tefsir etmesine neden olmuştur.³² Nitekim Taberî, daha sonra belirtileceği üzere söz konusu kelimenin mahzûf bir fiilin (قَالَ) mef'ûlü olduğuna tefsirinde işaret etmiştir.³³ Zeccâc da (ö. 311/923) ileride ele alınacağı üzere ilgili sözcüğün Zuhurf sûresinin 85. âyetinde geçen السَّاعَةِ kelimesinin mahalline/konumuna atfedilmesi sebebiyle mansûb okunduğunu ve bu nedenle mansûb kıraati tercih ettiğini belirtmiştir.³⁴ Bu konuda Ezherî (ö. 370/980), sahih olan görüşün, ilgili kelimenin bahsi geçen sebepten dolayı mansûb olarak okunması olduğunu naklederek Taberî ve Zeccâc'ın yolunu takip etmiştir.³⁵ Bu kıraatin tercih konusunu açıklamaya çalışan Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045), bunun sebebinin yedi kıraat imamının çoğunluğunun kelimeyi bu şekilde okuması, bu okuyuşun âlimler tarafından benimsenmesi ve ilgili kıraate göre âyetin birçok şekilde i'râb edilebilmesi olduğunu söylemiştir.³⁶ Bu okuyuşun tercih edilmesindeki bir diğer sebep ise nahiv ilminin bir konusu olan atıftır. Nitekim söz konusu kelime, başında bulunan *vâv* (و) harfinden dolayı kimi zaman kendinden önceki âyetlere bağlanmıştır. Ancak Arap dilinde mecrûr bir isme atıf yapılıncı ma'tûf ile ma'tûfün aleyh arasında uzun bir fâsılanın olmasının hoş karşılanmaması, mecrûr kıraatin eleştirilmesine sebep olmuştur. Fâsıla uzun olsa dahi mansûb bir kelimeye atfın yapılmasında ise herhangi bir sakınca söz konusu olmamıştır.³⁷ Bu sebeple atıf yapılıncı da mansûb kıraat göz önünde bulundurularak tercih sebebi olmuştur.

Bununla birlikte söz konusu kelimenin sonunda bulunan *hâ* (هـ) zamiri, ilgili kıraate göre farklı şekilde telaffuz edilmiş,³⁸ mecrûr kıratte esreli (قِيلَهُ), mansûb ve merfû' kıraatte ise ötreli (قِيلَهُ) olarak okunmuştur.³⁹

Netice itibariyle ilgili âyetteki قِيلَهُ sözcüğünün, mütevâtir kıraatlerde mansûb ve mecrûr, şâz bir kıraatte ise merfû' olarak okunduğunu ve dilciler tarafından her üç kıraatin âyetin anlamı üzerindeki etkisinin üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz.⁴⁰

³² Nehhâs, *'i'râbu'l-Kur'ân*, 955; Ebü'l-Hasen Alî el-Vâhidî, *el-Basîṭ fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muḥammed b. Ḥamd vd. (Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muḥammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430), 20/87; Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 27/235; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, thk. 'Alî Muḥammed Mu'avvaḍ - 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993), 8/30; Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed el-Ḥarrâṭ (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 9/613; Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî* (Beyrut: Dâru l'İhyâ'i Turâşi'l-'Arabî, ts.), 9/612; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 25/273.

³³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/664.

³⁴ Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 4/421.

³⁵ Ezherî, *Me'ânî'l-ḳirâ'ât*, 2/370.

³⁶ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf 'an vucûhi'l-ḳirâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve ḥucecihâ*, thk. Muhyiddin Ramazan (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1984/1404), 2/263.

³⁷ Nehhâs, *'i'râbu'l-Kur'ân*, 955; Ebü'l-Hasen Alî el-Vâhidî, *el-Vasîṭ fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. 'Âdil Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 20/88; Ebu'l-Alâ el-Kirmânî, *Mefâtiḥu'l-'Eğâni fî'l-ḳirâ'âti ve'l-me'ânî*, thk. 'Abdulkerîm Muştafâ (Beyrut: Dâru İbni Ḥazm, 1422/2001), 368; Râzî, *Mefâtiḥu'l-ğayb*, 27/235.

³⁸ İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 323, dip. 10.

³⁹ Dâni, *et-Teyisîr*, 509; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/370.

⁴⁰ Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, 4/421; İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Ebû 'Abdillâh Hüseyin - Muḥammed el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Ḥadîse, ts.), 4/107; Ebü'l-Hasen el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-'uyûn*, thk. 'Abdulmaḳşûd b. 'Abdurahîm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 5/242.

Mevzu bahis kelimedeki farklı kıraatler hakkında bilgi verdikten sonra bu kıraatlere dayanarak ileri sürülen i'râb vecihlerini maddeler hâlinde ele alacağız. Öncelikle mütevâtir kıraatleri inceleyeceğiz. Bu doğrultuda Türkiye'de okunan kıraat vechinin nahiv kuralları çerçevesinde âyete yüklediği anlamları aktardıktan sonra diğer mütevâtir kıraati irdeleyeceğiz. Sonrasında şâz kıraati ele alacağız. Her bir kıraati incelerken i'râb vecihlerinden mütevellit ortaya çıkan manaların üzerinde durmaya çalışacağız.

2.1. Mecnûr (قِيلَهُ) Kıraate Göre Âyetin Anlamları

Yedi kıraat imamlarından Türkiye'de ve İslâm aleminin kahir bir coğrafyasında okuyuşu tercih edilen Âsim b. Behdele'nin ve yine yedi kıraat imamlarından Hamza b. Habîb'in kıraatine göre söz konusu kelime mecnûr (قِيلَهُ) okunur.⁴¹ Bu kıraate göre ilgili sözcük cümle yapısı açısından bazen muzâfun ileyh bazen de mef'ûl olur (mef'ûlün bih gayr-ı sarîh). Cümle yapısı bakımından iki i'râb alan bu kıraat şeklinde âyetin anlamı her zaman aynı değildir. Çünkü söz konusu sözcüğün atfedildiği âyetteki kelimenin cümle açısından farklı bir konumda olması, قِيلَهُ kelimesinin de bu minvalde yorumlanmasını gerekli kılmaktadır. Şimdi bu kıraate binaen ileri sürülen farklı i'râb şekillerini ve bu çerçevede ortaya çıkan muhtelif anlam ve yorumları maddeler hâlinde ele alacağız.

1) قِيلَهُ sözcüğü, muzâfun ileyhtir. Buna göre kelime, Zuhurf Sûresi 85. âyette yer alan السَّاعَةِ السَّاعَةِ وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ cümlesindeki السَّاعَةِ sözcüğüne atıf edilmiştir.⁴² Söz konusu âyetteki السَّاعَةِ sözcüğü, mübtedâ olan عِلْمُ kelimesinin muzâfun ileyhidir. قِيلَهُ kelimesi, muzâfun ileyh olan السَّاعَةِ sözcüğüne atfedildiğinden o da muzâfun ileyh i'râbını almıştır. Zira ma'tûf, ma'tûfun aleyhin hükmüne tâbidir.⁴³ Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olur: "Kıyametin saati ve onun (Hz. Peygamber'in), 'Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur' sözü hakkındaki bilgi sadece Allah katındadır." Bu yönüyle âyet, Hz. Peygamber için vaat, Mekke müşrikler için tehdit barındırmaktadır.⁴⁴

Ebû Ali el-Fârisî'ye (ö. 377/987) göre de mecnûr kıraatte söz konusu kelime السَّاعَةِ sözcüğüne ma'tûftur ve muzâfun ileyhtir. Fakat o, عِنْدَهُ ve قِيلَهُ kelimelerindeki zamirlerin Hz. Peygamber'e râci olduğunu düşünmektedir. Fârisî'ye göre âyetin anlamı şu şekildedir: "(Hz. Peygamber), kıyametin bilgisini ve sözünün durumunu/değerini bilir." Bu da âyetin, Hz. Peygamber'in kıyametin kopma zamanını ve duasının Allah'a ulaşacağını bildiği manasına gelmektedir.⁴⁵ Bu görüşü eleştirdiği görülen Bâkûlî (ö. 543/1148), kıyametin kopuş saatinin Allah'ın bilgisi dâhilinde olduğunu, dolayısıyla عِنْدَهُ kelimesindeki zamirin

⁴¹ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Sab'a*, 589; Ezherî, *Me'âni'l-kırâ'ât*, 2/369; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsût*, 400.

⁴² Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/38; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/664; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâsellüm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 9/195; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/258; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/320.

⁴³ Cemâluddîn 'Abdullah b. Yûsuf İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Kaçri'n-nedâ ve bellu's-şadâ*, thk. 'İrfân Maṭracî (Beyrut: Muessesetu'l-kutubi's-Seḳâfiyye, 1429/2008), 364, 380.

⁴⁴ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/258; Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Huccetu'l-kırâ'ât*, thk. Saîd el-Afgânî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1418/1997), 655; Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferîd fi 'irâbi'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Muḥammed Nizamettin el-Fettîh (Medine: Dâru'z-Zemân, 1427/2006), 5/567; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 25/273.

⁴⁵ Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hüccce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, thk. Bedrettin Kahveci vd. (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş, 1413/1993), 6/159.

Fârisî'nin iddiasının aksine Hz. Peygamber'e değil Allah'a döndüğünü ifade etmiştir. Bâkûlî, *قِيلِه* kelimesindeki zamirin ise Hz. Muhammed'e râci olduğunu kabul etmiştir.⁴⁶

Râzî de (ö. 606/1210) *قِيلِه* kelimesinin muzâfun ileyih olduğunu kabul etmektedir. Ancak bunun ma'tûf değil aksine mahzûf *وَقَتَّ* şeklindeki bir sözcüğe muzâfun ileyih olduğunu söylemiş, bu sözcüğün de Kur'ân'da çokça takdir edilen *أُذْكَرُ* fiiline müteallik olduğunu belirtmiştir. O, söz konusu kelimenin ma'tûf sayılmasının Kur'ân'ın asıl muradına aykırı olacağını düşünmektedir. Râzî, birazdan ele alınacağı üzere Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) ilgili kelimeye kasem/yemin anlamı yüklemesini de zorlama bir yorum olarak değerlendirmektedir.⁴⁷ Bu görüşün âyetin anlam ve yorumuna olan etkisi ise şu şekildedir: "Onun, 'Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur' deme vaktini hatırla."

2) *قِيلِه* sözcüğü, mef'ûlün bih gayr-ı sarihtir. Bu görüşe göre *قِيلِه* kelimesi, Zuhurf Sûresi 86. *بِالْحَقِّ* âyetindeki *بِالْحَقِّ* sözcüğüne ma'tûftur. Bu sözcük, *bâ* (ب) harf-i cer ile mecrûr olup *شَهِدَ* fiilinden mef'ûlün bih gayri sarihtir. Ma'tûf da ma'tûfün aleyhin hükmünde olduğuna göre *قِيلِه* kelimesi de aynı hükme tabidir.⁴⁸ Cümle yapısı açısından mef'ûl olan bu sözcükler için başlarındaki harf-i cerden dolayı doğrudan mef'ûlün bih demek yerine mef'ûlün bih gayri sarif ifadesi kullanılmaktadır. Zira harf-i cer, ilgili kelimelerin mansûb olmasını dolayısıyla mef'ûl olduğunu gösteren nasb alametini almasını engellemektedir. Bu yoruma göre *...بِالْحَقِّ* *شَهِدَ* cümlesi de mevsûl olan *مَنْ* edatının sîla cümlesidir.⁴⁹ Buna göre âyet şu anlamdadır: "Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar, asla şefaât edemezler; bilerek hakka ve onun (Hz. Peygamber'in) 'Ya Rab! Onlar iman etmeyen bir toplumdur' sözüne tanıklık edenler hariç." Ancak Tâcülkurrâ el-Kirmânî (ö. 500/1006'dan sonra), bu i'râb şekline karşı çıkmış, gerekçe olarak ma'tûf ile ma'tûfün aleyh arasında ara bir cümlenin bulunmasını göstermiştir. Zira burada ma'tûf ile ma'tûfün aleyh arasında Zuhurf Sûresi 87. âyeti vardır. Ayrıca o, her iki sözcüğün sîla cümlesinin birer bölümünü teşkil ettiğini, sîla cümlesinin parçaları arasında farklı bir cümlenin bulunmasının dil kuralları çerçevesinde doğru kabul edilmediğini belirtmiştir.⁵⁰ Bu görüş, bu iki nedenden ötürü eleştirilmiş ve kabul görülmemiştir.⁵¹

Zemahşerî, *قِيلِه* kelimesinin bütün kıraatlerde kasem/yemin anlamını taşıdığını savunmaktadır. Bu yüzden sözcüğün başındaki *vâv* (و) harfinin atif harfi kabul edilerek yapılan değerlendirmelerini reddetmiştir. Çünkü Zemahşerî, ma'tûf ve ma'tûfün aleyh arasında ara bir cümlenin bulunmasının doğru olmadığını düşünmektedir. Bu sebeple *قِيلِه* kelimesinin başında yemin ve aynı zamanda cer edatlarından olan *bâ* (ب) harfinin gizli olduğunu belirtmiştir. Ona göre sözcüğün başındaki *vâv* (و) harfi ibtidâiyedir/yeni bir cümlenin başlangıcıdır. Aslında *بِقِيلِه* şeklinde olan kelime, mahzûf olan *أَقْسِمُ* fiilinden mef'ûlün bih gayr-ı sarif olmaktadır. Buna göre *يَا رَبِّ* nida cümlesi, *قِيلِه* sözcüğünün

⁴⁶ Nûruddîn Alî el-Bâkûlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân ve netâ'icu's-şan'at*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâllî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1440/2019), 2/819.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/235.

⁴⁸ Kivâmü's-sünne et-Teymî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, nşr. Fâ'ize bnt. Ömer (Riyad: Mektebetu Melik Fehd, 1415/1995), 368.

⁴⁹ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 954.

⁵⁰ Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *Ġarâ'ibu't-tefsîr*, thk. Şemrân Yûnus el-'Acelî (Beyrut: Muessesetu 'Ulûmi'l-Kur'ân, ts.), 2/1070.

⁵¹ Bâkûlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, 2/1089.

mef'ûlü, yemin anlamında olan *أَقْسِمُ* fiilinin cevabı ise *لَا يُؤْمِنُونَ قَوْمٌ لَا هُوَ لَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ*.⁵² Bu değerlendirmeye göre âyetin anlamı şöyledir: “Onun (Hz. Peygamber’in), ‘Ya Rab’ sözüne yemin ederim ki onlar inanmayan bir toplumdur.”

Öte yandan söz konusu kelimenin başında bulunan *vâv* harfinin kase ve cer harfi olduğu, bu sebeple mecrûr okunduğu söylenmiştir. Bu durumda kasemin cevabı *لَتُنْصِرَنَّ* (size yardım edilecek) veya *لَأَفْعَلَنَّ بِهِمْ مَا أُرِيدُ* (onlara dilediğimi yapacağım) şeklinde mahzûf bir cümle olmaktadır. Bu çerçevede âyetin meâli şu şekildedir: “Onun (Hz. Peygamber’in), ‘Ya Rab! onlar inanmayan bir toplumdur’ sözüne yemin ederim ki” (size yardım edilecek/onlara dilediğimi yapacağım).⁵³

Netice itibarıyla, mecrûr kıraate göre *قِيلَهُ* sözcüğü ya muzâfun ileyh (*قِيلَهُ*) ya da mef'ûlün bih gayr-ı sarihtir (*قِيلَهُ*). Bu yönüyle âyet, atıftan (*بِالْحَقِّ/عَلَّمَ*) veya mahzûf (*بِ/وَقَّتْ*) kabul edilen kelimelerden dolayı farklı şekillerde yorumlanmıştır. Burada şunu da belirtmemizde fayda mülâhaza etmekteyiz: Bu kıraat, yedi kıraat imamlarından ve kıraat imamımız olan Âsım ile yine yedi kıraat imamlarından Hamza'nın kıraatidir. Günümüzde Müslümanların büyük bir çoğunluğu Âsım'ın kıraatini tercih etmekte ve bu sebeple söz konusu kelimeyi mecrûr okumaktadır. Bu bilgilerden sonra şimdi bir diğer mütevâtir kıraat olan mansûb kıraat üzerinde duracağız.

2.2. Mansûb (قِيلَهُ) Kıraate Göre Âyetin Anlamları

Kıraat-i seb'a imamlarından Âsım ve Hamza dışında kalan yedi ve on kıraat imamının tamamı söz konusu kelimeyi mansûb olarak *قِيلَهُ* şeklinde okumuşlardır.⁵⁴

Bu kıraate göre *قِيلَهُ* sözcüğünün nahiv kuralları açısından mef'ûl olduğu belirtilmiş, ancak mef'ûl olduğu yer hususunda dokuz farklı görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşleri maddeler hâlinde sıralayarak irâb şekillerine göre âyetin tahlili ve anlamı üzerinde durmaya çalışacağız.

1) قِيلَهُ sözcüğü, Zuhurf sûresinin 85. âyetinde geçen *عَلَّمَ السَّاعَةَ* cümlesindeki *السَّاعَةَ* kelimesinin mahalline ma'tûftur.⁵⁵ *السَّاعَةَ* sözcüğü ise master olan *عَلَّمَ* kelimesinden mef'ûlün bihtir. Ne var ki master mef'ûlüne muzâf olduğundan *السَّاعَةَ* kelimesi mecrûr okunmuştur.⁵⁶ Buna göre *السَّاعَةَ* kelimesi zarf (mef'ûlün fih) değil mef'ûlün bih konumundadır. Bu ise mef'ûlüne muzâf olan *عَلَّمَ* masterının fiil anlamında olup *يَعْلَمُ قِيلَهُ* manasında kullanıldığını göstermektedir.⁵⁷ Bu durumda cümlenin aslı *رَبِّ يَا رَبِّ يَعْلَمُ قِيلَهُ* şeklindedir.⁵⁸ Bu yorum, Müberred'e (ö. 286/900) aittir. Nitekim Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Müberred'e *قِيلَهُ* kelimesini mansûb olarak okumayı tercih etmesinin

⁵² Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 5/461; Nâsirüddîn Ebû Saîd Kâdî el-Beyzâvî, *'Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, thk. Abdurrahman el-Mer'aşlî (Beyrut: Dâru 'İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 5/98; Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâ'iku't-te'vil*, thk. Yûsuf 'Alî Bedevî - Muhyiddîn Dîb Mutû (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998), 3/284-285; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 8/30; Semîn el-Halebî, *Durru'l-maṣûn*, 9/612; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 25/108; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 25/273.

⁵³ Semîn el-Halebî, *Durru'l-maṣûn*, 9/612; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 25/108.

⁵⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 589; Ezherî, *Me'ânî'l-kırâ'ât*, 2/369; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsûṭ*, 400; İbnü'l-Cezerî, *Taḳrîbu'n-Neşr*, 190.

⁵⁵ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşşâf*, 2/263; Semîn el-Halebî, *Durru'l-maṣûn*, 9/612.

⁵⁶ Master bazen fâil bazen de mef'ûlüne muzâf olur. Mesela *لَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ* âyetinde fâiline *نَفْسِهِ الْمَرْءُ* gibi bir cümlede ise mef'ûlüne muzâf olmuş olur. bkz. İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerḥu'l-Kıṭr*, 342.

⁵⁷ Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hüccce*, 6/160; Mekkî b. Ebû Tâlib, *Muşkilu 'irâbî'l-Kur'ân*, 2/652; Teymî, *İrâbu'l-Kur'ân*, 368; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 25/108.

⁵⁸ İbn Cinnî, *el-Muḥteseb*, 2/258; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/320.

sebebini sorduğunda Müberred, bu sözcüğün Zuhurf Sûresi 85. âyette yer alan *عِلْمُ السَّاعَةِ* ifadesindeki *السَّاعَةِ* sözcüğüne *ma'tûf* olup cümlenin aslının *قِيلَهُ وَيَعْلَمُ قِيلَهُ* şeklinde olduğunu söylemiştir.⁵⁹ Daha önce belirtildiği gibi Zeccâc da ilgili sözcüğün Zuhurf Sûresi 85. âyetinde geçen *السَّاعَةِ* kelimesinin mahalline/konumuna atfedilmesi sebebiyle mansûb okunduğunu ve bu nedenle mansûb kıraati tercih ettiğini belirtmiştir.⁶⁰ Buna göre âyetin anlamı şöyledir: “Kıyametin saati ve onun (Hz. Peygamber’in), ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ sözü hakkındaki bilgi sadece Allah katındadır.”

2) *قِيلَهُ* sözcüğü, Zuhurf sûresinin 80. âyetindeki (*بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُوبُونَ*) *سِرَّهُمْ* kelimesi, *يَحْسَبُونَ* fiilinden mef’ûlün bihtir. Bu sebeple *قِيلَهُ* kelimesi de aynı fiile mef’ûlün bih olarak değerlendirilmiştir. Buna göre âyetin takdiri *أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَقِيلَهُ* şeklindedir.⁶¹ Bu i’râba göre âyetin anlamı şöyledir: “Yoksa onlar, sırlarını ve fısıldaştıklarını ve onun (Hz. Peygamber’in) ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ sözünü işitmediğimizi mi sanıyorlar!” Bu ise Onun Ya Rab! sözünü de elbet işitiriz anlamındadır.⁶²

3) *قِيلَهُ* sözcüğü, Zuhurf Sûresi 80. âyette yer alan (*بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُوبُونَ*) cümlesindeki *يَكْتُوبُونَ* fiilinin mef’ûlüne atfedilmiştir.⁶³ Bu yoruma göre *يَكْتُوبُونَ* fiilinin *ذَلِكَ* veya *أَقْوَالَهُمْ* gibi mahzûf bir mef’ûlü bulunmaktadır. Bu sebeple *قِيلَهُ* sözcüğü, *يَكْتُوبُونَ* fiilinin mahzûf mef’ûlüne atfedildiği için bu fiilden mef’ûlün bih olmuştur. Buna göre âyetin takdiri *بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُوبُونَ أَقْوَالَهُمْ وَقِيلَهُ يَا رَبِّ* şeklindedir.⁶⁴ Bunun âyetin anlam ve yorumuna etkisi ise şöyledir: “Aksine, yanlarındaki elçilerimiz (konuşmalarını) yazıyorlar ve Onun (Hz. Peygamber’in) ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ sözünü de (yazıyorlar).” Bu doğrultuda Hz. Peygamber’in sözü, müşriklerin inkâr ve haddi aşmaları karşısında yardım isteme ve şikâyeti dile getirme anlamını taşımaktadır.⁶⁵

4) *قِيلَهُ* sözcüğü, *يَعْلَمُ* şeklinde mahzûf bir fiilden mef’ûlün bihtir. Bu değerlendirmeye göre âyetin takdiri *يَا رَبِّ اللَّهُ يَعْلَمُ قِيلَهُ* şeklindedir.⁶⁶ Bu takdire göre âyet şu anlamdadır: “Allah, onun ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ sözünü bilir.”

5) *قِيلَهُ* sözcüğü, *أَذْكَرُ* şeklindeki bir fiilden mef’ûlün bihtir. Bahsi geçtiği üzere Râzî, bu âyette bir kelimenin mahzûf olduğu belirtilecekse bunun Kur’ân’da süregelen bir sözcük olduğunu söylemenin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Buradan hareketle o, *قِيلَهُ*

⁵⁹ Ebû Bekir İbnü’l-Enbârî, *Kitābu İḍāḥi’l-vaḳf ve’l-ibtidā’* (Dimaşk: Mecma’u’l-luġati’l-‘Arabî, 1390/1971), 2/886.

⁶⁰ Zeccâc, *Me’āni’l-Kur’ân*, 4/421.

⁶¹ Ferrâ’, *Me’āni’l-Kur’ân*, 3/38; Taberî, *Cāmi’u’l-beyān*, 20/663; İbn Hâleveyh, *el-Hücce*, 323; Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hücce*, 6/160; İbn Zencele, *Huccetu’l-kirā’at*, 655; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 25/272.

⁶² Ebû Ubeyde Ma’mer b. Müsennâ, *Mecāzu’l-Kur’ân*, thk. Fuat Sezgin (Mısır: Mektebetu’l-Hancî, ts.), 2/207; Nehhâs, *İ’rābu’l-Kur’ân*, 954; İbn Cinnî, *el-Muḥteseb*, 2/258; Mekkî b. Ebû Tâlib, *Muşkilu’l-‘Arabî’l-Kur’ân*, 2/651; Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 2/263; Ebü’l-Muzaffer es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, thk. Ebû Temîm Yâsîn (Riyad: Dāru’l-Vaḳān, 1418/1997), 5/120; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, 25/273.

⁶³ Mekkî b. Ebû Tâlib, *Muşkilu’l-‘Arabî’l-Kur’ân*, 2/652; İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muḥarreru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitābi’l-‘azîz*, thk. ‘Abdusselâm Muḥammed (Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1422/2001), 5/67; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 8/30.

⁶⁴ Taberî, *Cāmi’u’l-beyān*, 20/652; Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 2/262; Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 5/567; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/320; Semîn el-Halebî, *Durru’l-maşûn*, 9/612; Âlûsî, *Rûḥu’l-me’āni*, 25/108.

⁶⁵ Ebû Zeyd Abdurrahmân es-Se’âlibî, *el-Cevāhiru’l-ḥisān fî tefsîri’l-Kur’ân*, thk. ‘Alî Mu’avvaḍ - ‘Âdil Abdulmevcûd (Beyrut: Dāru İḥyā’i’l-Turâsi’l-‘Arabî, 1418/1997), 5/192.

⁶⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 8/30; Semîn el-Halebî, *Durru’l-maşûn*, 9/612; İbn Âdil ed-Dimaşkî, *el-Lubāb fî ‘ulūmi’l-Kitāb*, thk. ‘Alî Mu’avvaḍ - ‘Âdil Abdulmevcûd (Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1419/1998), 17/303.

sözcüğünün, اذْكُرْ şeklinde mahzûf bir fiilden mef'ûl olduğunu söylemiştir. Buna göre âyet اذْكُرْ قَيْلَهُ يَا رَبِّ şeklinde takdir edilmiştir.⁶⁷ Âyetin anlamı ise şöyle olur: “Onun ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ sözünü hatırla.”

6) اذْكُرْ قَيْلَهُ sözcüğü, Zuhruf sûresinin 86. âyetindeki (وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا) fiilinin mahzûf ma'mûlû olan الْحَقُّ sözcüğüne atfedilmiştir. Bu sebeple اذْكُرْ قَيْلَهُ de اذْكُرْ قَيْلَهُ fiilinden mef'ûlün bih olmuştur. Bu durumda âyetin takdiri اذْكُرْ قَيْلَهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ şeklinde dir.⁶⁸ Buna göre âyetin anlamı şöyledir: “Allah’ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefaat edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler ve onun (Hz. Peygamber’in) ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ sözünü bilenler hariç.” Fakat Ebû Hayyan el-Endelûsî (ö. 745/1344), bu görüşün âyeti anlaşılabilir kılacağını söylemiştir.⁶⁹

7) اذْكُرْ قَيْلَهُ sözcüğü, aynı kökten türeyen mahzûf bir fiilin mef'ûlü olmuştur. Bu durumda قَيْلَ kelimesi, gizli kabul edilen قَالَ veya يَقُولُ fiiline mef'ûldür.⁷⁰ Buna göre اذْكُرْ قَيْلَهُ mef'ûlü mutlaklıdır. Zira kendi cinsinden bir fiil ile mansûb olan mastar bu şekilde isimlendirilmektedir.⁷¹ Bu konuda Ferrâ, وَقَالَ قَوْلُهُ “sözünü söyledi.” şeklini alan cümledeki رَبِّهِ شَكَاةً إِلَى رَبِّهِ “Rabbine şikâyetini arz etti.” manasına geldiğini söylemiştir.⁷² Daha önceden belirttiği üzere Taberî de söz konusu kelimenin bu fiilin mef'ûlü olduğuna işaret etmiştir.⁷³ Bu şekildeki i'râbın âyetin anlamına olan etkisi ise şöyledir: “O (Hz. Peygamber), ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ sözünü söyledi.” Bu i'râba göre اذْكُرْ قَيْلَهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ başındaki vâv atıf harfinden dolayı Zuhruf sûresinin 87. âyetine (وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولَنَّ) اذْكُرْ قَيْلَهُ (اللَّهُ فَآتَى يُؤَفِّكُونَ) ma'tûf olmuştur. Ancak Âlûsî (ö. 1270/1854), burada mana açısından atfî ve fiilin tekit edilmesini gerektirecek bir durumun bulunmaması sebebiyle söz konusu i'râbın reddedildiğini nakletmiştir.⁷⁴

8) اذْكُرْ قَيْلَهُ sözcüğü, yukarıdaki âyette yer alan بِالْحَقِّ sözcüğünün mahalline atfedilmiştir. Çünkü بِالْحَقِّ sözcüğü, mef'ûlün bih gayr-i sarîh olduğu için lafzen mecrûr olsa bile mahallen mansûbtur. بِالْحَقِّ kelimesinin mahalline atfedilen اذْكُرْ قَيْلَهُ fiilinden mef'ûlün bih gayri sarîh olmuştur. Buna göre âyet اذْكُرْ قَيْلَهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ بِالْحَقِّ şeklinde takdir edilmiştir.⁷⁵ Bu durumda اذْكُرْ قَيْلَهُ ... وَهُمْ يَعْلَمُونَ بِالْحَقِّ cümlesi, başındaki مَنْ ismi mevsûlünün sılası olmuştur. Ancak daha önce bahsi geçtiği üzere ism-i mevsûl ile sîla cümlesi arasına fâsıla girmesi dil kuralları açısından yaygın bir kullanım olmadığından bu şekildeki bir değerlendirme eleştiriye maruz kalmıştır. Çünkü ma'tûf ile ma'tûfün aleyh olan sözcükler arasında ez-Zuhruf 43/87. âyeti bulunmaktadır.⁷⁶ Bu çerçevede âyetin anlamı şu şekildedir: “Allah’ı

⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/235.

⁶⁸ Nehhâs, *'i'râbu'l-Kur'ân*, 955; Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf*, 2/262; Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 5/567.

⁶⁹ Mekkî b. Ebû Tâlib, *Muşkilu 'i'râbi'l-Kur'ân*, 2/652; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 8/30; Semîn el-Halebî, *Durru'l-maṣūn*, 9/612; İbn Âdil ed-Dımaşkî, *el-Lubāb*, 17/303; Âlûsî, *Rūḥu'l-me'ânî*, 25/109.

⁷⁰ Ma'mer b. Müsennâ, *Mecāzu'l-Kur'ân*, 2/207; Taberî, *Cāmi'u'l-beyān*, 20/663; Zeccâc, *Me'āni'l-Kur'ân*, 4/421; Ezherî, *Me'āni'l-kırā'āt*, 2/369.

⁷¹ Ebû Alf el-Fârisî, *el-Hüccce*, 6/160; Mekkî b. Ebû Tâlib, *Muşkilu 'i'râbi'l-Kur'ân*, 2/652; Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 5/567; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 27/235; İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, 25/272.

⁷² Ferrâ, *Me'āni'l-Kur'ân*, 3/38.

⁷³ Taberî, *Cāmi'u'l-beyān*, 20/664.

⁷⁴ Âlûsî, *Rūḥu'l-me'ânî*, 25/109.

⁷⁵ Semîn el-Halebî, *Durru'l-maṣūn*, 9/612.

⁷⁶ Bâkûlî, *Cevāhiru'l-Kur'ân*, 2/1089; İbn Âdil ed-Dımaşkî, *el-Lubāb*, 17/303.

birakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar, asla şefaatt edemezler; bilerek hakka ve onun (Hz. Peygamber'in) 'Ya Rab! Onlar iman etmeyen bir toplumdur' sözüne tanıklık edenler hariç."

9) قَيْلَهُ sözcüğü, "yemin" anlamındadır. Daha önce belirtildiği üzere Zemahşerî, ilgili âyetin bütün kıraatlerde bu anlamda olduğunu savunmuştur.⁷⁷ Bu değerlendirmeye göre asıl itibariyle وَيَقِيلُهُ biçiminde mecrûr olan sözcük, kasem harfi olan bânın (ب) hazfı sebebiyle قَيْلَهُ şeklinde mansûb olarak okunmuştur. Bu durumda kasemin cevabı, إِنَّ هَؤُلَاءِ لَا يُؤْمِنُونَ cümlesidir.⁷⁸ Buna göre âyetin meâli şöyledir: "Onun, 'Ya Rab' sözüne yemin ederim ki onlar inanmayan bir toplumdur." Bu takdire göre kaseme vurgu yapıldığı görülmektedir.

Netice itibariyle mansûb kıraate göre söz konusu sözcük dokuz farklı şekilde i'râb almıştır. Bu kıraate göre cümlede mef'ûl olan قَيْلَهُ kelimesi, ya mahzûf kabul edilen (أَفْسِمُ/أَذْكُرُ/يَعْلَمُ/قَالَ) veya sibakında geçen (يَكْتُمُونَ veyahut يَعْلَمُونَ fiillerinden) ya da atfedildiği sözcükten (سِرَّهُمْ/السَّاعَةَ/بِالْحَقِّ) dolayı mef'ûl (mef'ûlün bih/mef'ûlün bih gayri sarîh/mef'ûlü mutlak) olarak değerlendirilmiştir. Görüldüğü gibi bu farklı i'râb şekilleri, âyetin farklı yorumlanmasına sebep olmuştur. Şimdi söz konusu sözcüğün merfû' kıraatine ve bu konuda öne sürülen dil kurallarının âyetin anlam ve yorumuna olan etkisine değineceğiz.

2.3. Merfû' (قَيْلَهُ) Kıraate Göre Âyetin Anlamları

İnceleme konusu olan sözcüğü merfû' (قَيْلَهُ) olarak okumak şâzdır.⁷⁹ Ancak her ne kadar bu şekildeki okuyuş şâz olsa da Arap diline aykırı değildir.⁸⁰ Bunun için müfessirlerin diğer iki kıraat gibi bu kıraati değerlendirmeye aldıklarını, bunun i'râb şekillerini belirttiklerini ve mana üzerindeki etkisinden bahsettiklerini müşahede etmekteyiz.

Müfessirler, merfû' kıraate göre قَيْلَهُ sözcüğünün mübtedâ olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak mübtedânın haberi konusunda dört farklı görüş serdetmişlerdir. Aşağıda bu görüşleri ve bunların mana üzerindeki etkisini maddeler hâlinde zikretmeye çalışacağız:

1) قَيْلَهُ sözcüğünün haberi, إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ "Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur" cümlesidir.⁸¹ Ancak bu görüşe göre dil kuralları bakımından bir problem söz konusudur. Çünkü haber cümlesinin inşâi (emir, yasaklama, soru, nida (seslenme) vb.) değil, ihbârî (yargı bildiren) bir cümle olması gerekmektedir. Oysa buradaki nida cümlesi ihbârî değil, inşâi bir cümledir. Bu da ilgili cümlenin mübtedâyâ haber olmasına engel teşkil etmektedir.⁸² Ne var ki bu görüşü savunan âlimler, ilgili cümleyi ihbârî kılmak için bir

⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/461.

⁷⁸ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/98; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/320; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 8/30; Semîn el-Halebî, *Durru'l-maşûn*, 9/612; İbn Âdil ed-Dimaşkî, *el-Lubâb*, 17/303; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdu'l-'aḳli'l-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. 'Abdulkâdir Ahmed 'Aṭâ (Riyad: Mektebetu'r-Riyâdî'l-Ḥadîse, ts.), 5/98.

⁷⁹ İbn Cinnî, *el-Muḥteseb*, 2/258; Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*, thk. Alî Mu'avvad - 'Âdil Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993), 3/214; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 2/320; Âûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 25/108.

⁸⁰ Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî, *Kitābu'l-İdāḥ*, 2/887.

⁸¹ Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Ḳur'ân*, 5/120; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/460, 461; Râzî, *Mefâtîḥu'l-ğayb*, 27/235; Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferîd*, 5/567; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 8/30.

⁸² Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerḥi Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/315.

çözüm üretmiş ve cümleyi gizli bir قَوْلُ kelimesinin muzâfun ileyhi (mef'ûlü) kılmışlardır.⁸³ Bu durumda mübtedânın haberi nida cümlesi değil, mahzûf haber olan قِيلُ veya قَوْلُ sözcüğü olmuştur. Çünkü Arap dilinde قَوْلُ lafzının cümle içerisinde düşürülmesine çokça rastlanmaktadır. Bu görüşü savunan âlimler, bu şekilde oluşan ihbârî cümlenin قِيلُهُ sözcüğünün haberi olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁸⁴ Buna göre âyet şu anlamdadır: “Onun sözü ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ (sözüdür.)”⁸⁵ Bu ise Ya Rab! ile başlayan ifade, Hz. Peygamber’in seslenişidir/nidâsıdır anlamındadır.⁸⁶

2) وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ kelimesinin haberi, Zuhruf sûresinin 85. âyetinde geçen عِلْمُ عِنْدَهُ sözcüğüdür. Bu durumda قِيلُهُ kelimesi, bahsi geçen âyette yer alan عِلْمُ السَّاعَةِ (kıyametin bilgisi) ifadesine atfedilmiştir.⁸⁷ Buna göre قِيلُهُ sözcüğü, mahzûf bir عِلْمُ kelimesine muzâfun ileyh olur, ancak muzâf hazfedildiği için قِيلُهُ onun yerine geçerek merfû okunmuştur.⁸⁸ Bu doğrultuda âyetin anlamı şöyledir: “Kıyametin saati ve onun (Hz. Peygamber’in), ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ sözü hakkındaki bilgi sadece Allah katındadır.”

3) مَسْمُوعٌ veya قَوْلُ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ مَسْمُوعٌ şeklinde takdir edilmiştir. Bu durumda قَوْلُ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ mübtedâ olan قِيلُهُ sözcüğünün mef'ûlü olmuştur.⁹⁰ Bu çerçevede âyet şu anlama gelir: “Onun (Hz. Peygamber’in) ‘Ya Rab! Onlar inanmayan bir toplumdur’ şeklindeki sözü, (işitilmiştir veya kabul edilmiştir.)”

4) قَسَمِي sözcüğünün haberi mahzûftur. Ancak bu görüşe göre haber قَسَمِي şeklindeki bir sözcüktür. Burada şunu belirtmekte fayda vardır. Bu değerlendirmeye göre haberin mahzûf olması zorunluluk arz etmektedir. Zira قِيلُهُ sözcüğüne kasem anlamı yüklenmektedir. Kasemin haberinin de dil kuralları açısından zorunlu olarak mahzûf olması gerekmektedir. Buna göre Allah, Hz. Peygamber’in “Ya Rab!..” şeklindeki sözüne yemin etmiş olmaktadır. Bu durumda ... يَا رَبِّ sözü, قِيلُهُ kelimesinin mef'ûlü, قَوْلُ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ cümlesi ise kasemin cevabıdır.⁹¹ Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olur: “Onun ‘Ya Rab!..’ sözü yeminimdir ki onlar inanmayan bir toplumdur.”

Daha önce belirtildiği üzere Zemahşerî, ilgili kelimenin bütün kıraatlerde kasem anlamında olduğunu savunmuştur. Ona göre قِيلُهُ sözcüğü merfû kıraatte, Arapların أَيْمُنُ اللّٰهِ (Allah’a yemin olsun), لَعْنَتُكَ (Senin hayatına yemin olsun) gibi yemin kelimeleri ile benzer bir anlam taşımaktadır. Bu yoruma göre Allah, Hz. Peygamber’in sözüne yemin

⁸³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/421; Semerkandî, *Tefsîr*, 3/214; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, 5/242.

⁸⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/421; Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hüccce*, 6/161; İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâ'ât*, 656, dip. 1; Mekkî b. Ebû Tâlib, *Muşkilu'r-râbi'l-Kur'ân*, 2/652; Müntecebüddin el-Hemedânî, *el-Ferid*, 5/567; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâm'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh et-Türkî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1427/2006), 19/96.

⁸⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/421.

⁸⁶ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/38.

⁸⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, 2/258.

⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/461; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/235; Semîn el-Halebî, *Durru'l-maşûn*, 9/612; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 25/108.

⁸⁹ Mekkî b. Ebû Tâlib, *Muşkilu'r-râbi'l-Kur'ân*, 2/652.

⁹⁰ Ebû Alî el-Fârisî, *el-Hüccce*, 6/161; İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muḥarreru'l-veciz*, 5/67; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 8/30; Semîn el-Halebî, *Durru'l-maşûn*, 9/612; İbn Âdil ed-Dımaşkî, *el-Lubâb*, 17/303.

⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/461; İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu'l-Kıtır*, 184; İbn Âdil ed-Dımaşkî, *el-Lubâb*, 17/303.

ederek onu yüceltmekte, duasının ve kendisine sığınmasının kendi katında büyük bir değeri haiz olduğunu belirtmektedir.⁹²

Dolayısıyla şâz olan merfû' (قَيْلُهُ) kıraate dair serdedilen farklı i'râb şekilleri âyetin muhtelif anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur. Zira mübtedâ olan قَيْلُهُ sözcüğünün haberi ya mezkûr (يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ/عِنْدَهُ) ya da mahzûf (قَسَمِي/مَسْمُوعٌ) kabul edilmiştir. Haber olduğu var sayıların sözcüklerin farklı olması doğal olarak âyetin değişken anlamlar yüklenmesine sebep olmuştur.

Netice itibarıyla söz konusu kelime mecrûr, mansûb ve merfû' olarak kıraat edilmiştir. Âlimler, her bir kıraate göre inceleme konusu olan kelimenin cümledeki konumunu açıklamışlardır. Bu kelimeye yüklenen i'râb değerlendirmeleri ekseninde sözcüğün başındaki vâv harfinin atıf edatı olarak değerlendirilebilmesi ve bundan kaynaklanan problemler, Zemahşerî'nin sözcüğün her kıraat vechinde kasem anlamında olduğuna dair değerlendirmesinin daha isabetli olduğunu gösterebilir. Bu doğrultuda ma'tûf ile ma'tûfün aleyh arasında fâsılanın bulunması, mahzûf kabul edilen kelimeye göre âyetin anlam yönünden sibakına uygun olmaması, sıla ile mevsûl arasına cümlenin başka bir unsurunun girmesi, bazı atıfların âyeti anlaşılmasız kılması, varsayılan kelimelerin âyetin nazmındaki uyumsuzlukları gibi sebepler Zemahşerî'nin görüşünü destekler niteliktedir.

Sonuç

Kıraatlerin büyük bir kısmını manaya hiçbir etkisi olmayan ve sadece telaffuza yansıyan farklılıklar oluşturmaktadır. Bunların dışında kalan bazı kıraat vecihleri ise Kur'ân yorumuna zenginlik katmaktadır. Bunlardan bir tanesi çalışmamıza konu olan Zuhruf sûresinin 88. âyetinde geçmektedir. Bu çalışmada, Zuhruf Sûresi 88. âyetinde yer alan قَيْلُهُ kelimesindeki kıraatler ve bu kıraatlere bağlı olarak ileri sürülen farklı i'râb şekilleri ele alınmış, bu i'râb şekillerinin mana üzerindeki etkisi irdelenmiştir.

İnceleme konusu olan قَيْلُهُ sözcüğünün; mansûb (قَيْلُهُ), mecrûr (قَيْلِهِ) ve merfû' (قَيْلُهُ) olarak okunduğu, mansûb ve mecrûr kıraatlerin mütevâtir, merfû' okumanın ise şâz kabul edildiği belirtilmiştir. Mansûb kıraat; mütevâtir olması, çok sayıda i'râb vechine uygun olması, kurrânın çoğunluğu ve müfessirler tarafından benimsenmesi ve i'râb konusunda serdedilen vecihlerin fazlaca eleştirilmemesi sebebiyle tercih edilmiştir.

Mecrûr kıraate göre قَيْلُهُ sözcüğü, cümle yapısı bakımından bazen muzâfun iley bazen de mef'ûlün bih gayr-ı sarîh olarak kabul edilmiştir. Ancak cümleye yapılan farklı takdirler, mecrûr kıraate göre âyetin altı değişik şekilde anlaşılmasına neden olmuştur. Mansûb kıraate göre قَيْلُهُ, mef'ûlün bih, mef'ûlün bih gayr-i sarîh veya mef'ûlün mutlak olarak kabul edilmiştir. Buna göre âyetin dokuz ayrı anlama geldiği görülmüştür. Merfû' kıraate göre قَيْلُهُ sözcüğü mübtedâ kabul edilmiş, haberi konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bu kıraate göre âyet dört şekilde anlaşılmalıdır. Her ne kadar şâz kıraat olsa bile Arap diline uygunluğu sebebiyle bu kıraat vechi, başta Ferrâ, Zeccâc, Nehhas, İbn Cinnî ve Zemahşerî olmak üzere dil âlimi ve müfessirler tarafından değerlendirmeye alınmıştır. Buradan hareketle erken dönem Kur'ân tefsirlerinin dilsel izah ağırlıklı olması, şâz kıraatin dilbilimsel tefsirlerde istişhâd metodu olarak kullanıldığını gösterebilir. Ancak tespitlerimize göre Taberî, Râzî ve İbn Âşûr gibi bazı müfessirler ise şâz kıraat olan merfû'

⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/460; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/235; Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/96; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîṭ*, 8/30; İbn Âdil ed-Dimaşkî, *el-Lubâb*, 17/304.

okumaya tefsirlerinde yer vermemişlerdir. Bu durum onların, şâz kıraatleri mütevâtîr olmadıkları sebebiyle Kur'ân'dan saymadıklarına işaret edebilir.

Çalışmada, farklı kıraatler nedeniyle ilgili sözcük için on beş i'râb şeklinin mümkün olduğu tespit edilmiş, bu i'râb şekillerinden toplam on dokuz mananın muhtemel olduğu görülmüştür. Bu i'râb vecihleri arasından, inceleme konusu olan âyetin her üç kıraate göre aynı anlamı ifade ettiği sadece bir tane i'râb şekli olmuştur. O da söz konusu kelimenin Zuhruf sûresinin 85. âyetinde geçen *عِلْمِ السَّاعَةِ* cümlesindeki *عِلْمِ السَّاعَةِ* veya *عِلْمِ السَّاعَةِ* kelimelerine yapılan atıftır. Bununla beraber ilgili kelimenin Zuhruf Sûresi 86. âyette yer alan *بِالْحَقِّ* sözcüğüne ya da mahalline yapılan atıf değerlendirmesine göre de âyet, mecrûr ve mansûb kıraatte aynı anlamı ifade etmiştir. Ayrıca ilgili sözcüğün her bir kıraat vechinde yemin anlamını taşıdığını söyleyen ve âyete aynı i'râbı farklı takdirlerle yükleyen Zemahşerî'nin görüşüne göre de âyetin yalnız mecrûr ve mansûb kıraatte aynı anlama geldiği görülmüştür. Sayılanlar dışında kalan manalara göre her üç kıraat ekseninde âyet on iki farklı anlam yüklenmiştir. Bu çerçevede Taberî ve Râzî gibi bir kısım âlim, cümlede mahzûf bir kelimenin bulunduğunu söyleyerek *qıl* kelimesinin bunlara müteallik olduğunu ifade etmişlerdir. Mahzûf olduğu varsayılan kelimelerin birbirlerinden farklı olmasının, âyetin muhtelif anlamlara gelmesine etki ettiği fark edilmiştir. Zeccâc gibi bazı âlimler ise âyette atfın söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. *qıl* kelimesinin atfedildiği her bir kelimenin bulunduğu âyetteki i'râb vechinin, söz konusu kelimenin de o doğrultuda yorumlanmasını zorunlu kıldığı görülmüştür. Dolayısıyla inceleme konusu olan sözcüğün cümledeki konumuna dair serdedilen her bir i'râb şeklinin, âyetin toplam on beş farklı anlam yüklenmesine sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Netice itibarıyla kıraat vecihleri sebebiyle âlimlerin dil kuralları açısından farklı değerlendirdikleri bu kelime, ilgili âyetin de muhtelif anlamlarda yorumlanmasına sebep olmuş, bunun da söz konusu âyetin anlam ve yorumuna oldukça etki ettiği görülmüştür. Bu çalışmada dil kurallarının kıraat farklılıkları ekseninde ilgili âyetin anlaşılmasındaki rolünü inceledik. Başka bir çalışmada elde edilen bu sonuçların Kur'ân meâllerindeki karşılığı incelenebilir. Mesela Türkiye'de okunan kıraat vechinin ilgili âyetin meâli aktarılırken mecrûr kıraati yansıtıp yansıtmadığı, yansıtmıyorsa hangi kıraate göre meâlinin verildiği tespit edilebilir. Bu minvalde Türkiye'de tercih edilen Âsim b. Behdele'nin kıraatinin Kur'ân meâllerine yansıtılamaması sorunu üzerinde durulabilir.

Kaynakça

- Acar, Mehmet Maşuk. "Kıraatlerle İstishâdın Nahiv Konularının Anlaşılmasındaki Rolü (Şerhu İbn 'Akil Örneği)". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 6/3 (Aralık 2022), 399-428.
- Akaslan, Yaşar. "Kıraat-i Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (Samsun 2017), 6-31.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Şur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâşî'l-'Arabî, ts.
- Bâkûlî, Nûruddîn Alî. *Cevâhiru'l-Şur'ân ve netâ'icu's-şan'at*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dällî. 4 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Çalem, 1440/2019.
- Bayraktutan, Osman. "Kıraatlere Dil Mantığına Göre Yaklaşımlara Eleştirel Bir Bakış". *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (Ekim 2018), 75-107.
- Bekiroğlu, Harun. *Kur'ân Yorumunda Fıkıh Usûlünün İşlevi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Kâdî. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*. thk. Abdurrahman el-Mer'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâşî'l-'Arabî, ts.

- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Dânî, Ebû Amr Osmân. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Muḥammed Şadûk el-Cezâ'irî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Dânî, Ebû Amr Osmân. *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Hâlef eş-Şağdelî. Hail: Dâru'l-Endülüs, 1436/2015.
- Demir, Zakir. "Furkân Sûresinin 30. Âyetine Dair Müfessirlerin Yaklaşımları ve Hz. Peygamber'in Allah'a Münâcâtının Makâsıdî Tefsir Açısından Yorumu". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/2 (Aralık 2023), 592-618. <https://doi.org/10.18505/cuid.1326410>
- Demir, Zakir. "Kur'ân'ın Bütünlüğünde Kullanılan Kav/Söz Terkiplerinin Mâhiyeti ve Bunların Kutsal Kitab'a Arzı". *Arife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (Aralık 2022), 911-936.
- Ebû Alî el-Fârisî. *el-Hüccce li'l-kurrâ'i's-seb'a*. thk. Bedrettin Kahveci vd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâş, 1413/1993.
- Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî. *Kitābu İdāhi'l-vakf ve'l-ibtidā'*. 2 Cilt. Dimaşk: Mecma'u'l-luğati'l-'Arabî, 1390/1971.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Baḥru'l-muḥiṭ*. thk. 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ - 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Ebu'l-'Alâ el-Kirmānî. *Mefâtihu'l-'Egānî fi'l-kıraati ve'l-me'ānî*. thk. 'Abdulkerîm Muştafâ. Beyrut: Dâru İbni Hâzım, 1422/2001.
- Ebü'l-Berekât en-Nesefî. *Medâriku't-tenzîl ve ḥakā'ıku't-te'vîl*. thk. Yûsuf 'Alî Bedevî - Muḥyiddîn Dîb Mutû. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998.
- Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî. *Tefsîru'l-Ḳur'ân*. thk. Ebû Temîm Yâsîn. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vaṭan, 1418/1997.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdu'l-'akli'l-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. 'Abdulkâdir Ahmed 'Aṭâ. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Riyâdî'l-Ḥadîse, ts.
- Ezherî, Muḥammed b. Aḥmed. *Me'ānî'l-kırâ'ât*. thk. 'İyd Mustafa Dervîş - 'İvaḍ Ḥamd el-Ḳuzî. b.y., 1414/1993.
- Ezherî, Muḥammed b. Aḥmed. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Abdusselâm Hârûn. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mışriyye, ts.
- Ferrâ', Yahyâ b. Ziyâd. *Me'ānî'l-Ḳur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 2. Basım, 1403/1983.
- Gülle, Sıtkı. "Taberî'nin, Tefsîri'ndeki Kırâat Değerlendirmeleri". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004), 65-85.
- Halîl b. Ahmed. *Kitābu'l-'Ayn*. thk. Abdülhamit Hendâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Hanay, Necattin. *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- İbn Âdil ed-Dimaşkî. *el-Lubâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. 'Alî Mu'avvaḍ - 'Âdil Abdulmevcûd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atiyye el-Endelüsî. *el-Muḥarreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. 'Abdusselâm Muḥammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Muḥteseb fî tebyîni vucûhi şevâzî'l-kırâ'ât ve'l-ıdâḥ 'anhâ*. nşr. Alî en-Necdî - Abdülfettâh İsmâil. 2 Cilt. Kahire: Vezâretu'l-'Evkāf, 1414/1994.
- İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. thk. Muḥammed Sâlim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 1436/2015.
- İbn Düreyd, Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretu'l-luğa*. thk. Remzi Munîr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

- İbn Ebû Zemenîn. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîz*. thk. Ebû 'Abdillâh Hüseyin - Muḥammed el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Ḥadîse, ts.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemu Mekâyisî'l-luġa*. thk. Abdusselâm Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer el-Askâlânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *Fethu'l-bârî bi-şerḥi Şaḥîḥi'l-Buḥârî*. nşr. Şu'ayb Arnaûṭ vd. 24 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.
- İbn Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed. *el-Ḥucce fi'l-kırâ'âti's-seb'*. thk. Abdul'âl Sâlim. Bağdad: Dâru'ş-Şurûk, 3. Basım, 1399/1979.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Cemâluddîn 'Abdullah b. Yûsuf. *Şerḥu Kaṭri'n-nedâ ve bellu'ş-şadâ*. thk. 'İrfân Maṭraçî. Beyrut: Muessesetu'l-kutubi's-Sekâfiyye, 4. Basım, 1429/2008.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbn Mihrân en-Nisâbü'rî. *el-Mebsût fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Sübey' Hamza Hâkimî. Dimaşk: Mecme'u'l-luġeti'l-'Arabî, 1401/1980.
- İbn Mücâhid, Ahmed b. Mûsâ. *Kitâbu's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*. thk. Şevkî Dayf. Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1972.
- İbn Sîde, Alî b. İsmâîl. *el-Muḥkem ve'l-muḥîtu'l-'a'zam*. thk. Abdülhamit Hendâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Zencele, Abdurrahman b. Muhammed. *Ḥucceu'l-kırâ'ât*. thk. Saîd el-Afgânî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1418/1997.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn. *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. thk. Alî eḏ-Ḍabbâg. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn. *Muncidü'l-mukri'tin ve murşidu't-ṭâlibîn*. thk. Nâşir Muḥammed Cād. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 2010.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn. *Takrîbu'n-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İnanç, Yonis. *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kiraat İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Karaçam, İsmail. *Kiraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Ġarîbu'l-ḥadîs*. nşr. 'Abdu'l-muîd Ḥân vd. 4 Cilt. Haydarâbâd: Maṭba'atu Dâireti'l-Me'arifi'l-'Osmâniyye, 1384/1964.
- Kılıç, Mustafa. "İbn Kuteybe'de Kiraat-Filolojik Tefsir İlişkisi (Tefsîru Ġarîbi'l-Kur'ân Örneği)". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2020), 7-50.
- Kılıç, Mustafa. *Kiraat Tefsir İlişkisi Zemaşerî Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh et-Türkî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1427/2006.
- Kütükoğlu, Ahmet. "Ahmed B. Muhammed El-Harrâd'a (D.1948-?) Göre Kiraat Farklılıklarının Manaya Etkileri". *Harran İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2020).
- Kütükoğlu, Ahmet. *Kastallânî'nin Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kiraât Adlı Eserinin Kiraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Nida Akademi, 2021.
- Ma'mer b. Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzu'l-Kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu'l-Ḥancî, ts.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Kiraat-Tefsir İlişkisi". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar*. 357-378. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtu Ehli's-sünne*. thk. Mecdî Bâsellüm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen. *en-Nuket ve'l-'uyûn*. thk. 'Abdulmaşşud b. 'Abduraḥîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mekkî b. Ebû Tâlib. *el-Keşf 'an vucûhi'l-kırâ'âti's-seb' ve 'ilelihâ ve ḥucecihâ*. thk. Muhyiddin Ramazan. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1984/1404.

- Mekkî b. Ebû Tâlib. *Muşkilü 'ir-râbi'l-Kur'ân*. thk. Hâtim Şâlih. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 1405/1984.
- Müntecübüddin el-Hemedânî. *el-Ferîd fî 'ir-râbi'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Muḥammed Nizamettin el-Fettîh. 6 Cilt. Medine: Dâru'z-Zemân, 1427/2006.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer. *'ir-râbu'l-Kur'ân*. nşr. Hâlid el-'Alî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1429/2008.
- Özbek, Ömer. "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/39 (Şubat 2015), 163-181.
- Özcan, Esat. "Dil Kurallarının Kıraat Tercihindeki Etkisi: Kutrub Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (Haziran 2021), 135-153.
- Özcan, Esat. "Müslim b. Cündeb'in Kıraat ve Tefsir İlimlerine Katkısı". *Hicri II. Asırda İslâmî İlimler*-2. ed. Hidayet Aydar vd. 101-114. Ankara: İKSAD, 2002.
- Râgıb el-İsfahânî. *el-Mufredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Muḥammed el-Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtiḥu'l-ğayb*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Saylan, Nesrişah. "Kur'ân'da Beddua". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26/1 (2016), 125-135. <https://doi.org/10.18069/fusbed.82802>
- Semerkindî, Ebû'l-Leys. *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî*. thk. Alî Mu'avvaḍ - 'Âdil Abdulmevcüd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Semîn el-Halebî. *ed-Durru'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed el-Ḥarrâḩ. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Se'âlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân. *el-Cevâhiru'l-ḥisân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. 'Alî Mu'avvaḍ - 'Âdil Abdulmevcüd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İḩyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 1418/1997.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şu'ayb el-'Arnaûḩ. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1436/2015.
- Süyûtî, Celâlüddîn. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerḩi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemsüddin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Şükür, Alaaddin. "Kıraatlerin Nahiv İlminin Teşekkülüne Etkisi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (Haziran 2019), 25-57.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1422/2001.
- Tâcülkurrâ el-Kirmânî. *Ġarâ'ibu't-tefsîr*. thk. Şemrân Yûnus el-'Acelî. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu 'Ulûmi'l-Kur'ân, ts.
- Taş, Mahsum. "Hûd Sûresinin 111. Âyetiyle İlgili Kirâatlerin Filolojik Açıdan Değerlendirilmesi". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 573-589.
- Taşdoğan, Ahmet. *Dilbilimsel Tefsir Bağlamında Kur'ân'da İrâz ve İlişkili Kelimelerin Analizi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Taşpınar, Kadir. "Kıraat-Nahiv İlişkisi Bağlamında Ebussuud Efendi'nin Tefsirinde Yer Alan Kıraat Vecihleri". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Ocak 2017), 113-138.
- Temel, Ali. *Dilbilimsel Tefsirlerde Kirâatlere Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Teymî, Kivâmü's-sünne. *'ir-râbu'l-Kur'ân*. nşr. Fâ'ize bnt. Ömer. Riyad: Mektebetu Melik Fehd, 1415/1995.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Haciveyizade İlim ve Kültür Vakfı, 2019.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî. *el-Basîḩ fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muḥammed b. ḩamd vd. 25 Cilt. Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muḥammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî. *el-Vasîḩ fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. 'Âdil Abdulmevcüd vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Me'âni'l-Kur'ân ve 'ir-râbuh*. thk. 'Abduḩ Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1408/1998.
- Zemahşerî, Cârullah. *el-Keşşâf 'an ḩaḩâiki ğavâmiḩi't-tenzîl*. thk. 'Alî Mu'avvaḍ - 'Âdil Abdulmevcüd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1418/1998.